

Agnieszka Panasiewicz

SZKODA ŚRODOWISKOWA I JEJ UBEZPIECZENIE

1. Wstęp

W ostatnich latach można zaobserwować wzrost zainteresowania rynkiem ubezpieczeń od ryzyka środowiskowego, czyli ubezpieczeń dotyczących szkód środowiskowych. Wynika to m.in. z tego, iż stale rozwijająca się działalność człowieka, postęp techniczny oraz dążenie człowieka do osiągnięcia coraz większych korzyści z prowadzonej działalności gospodarczej powodują, że pojawiają się stale nowe (nieznane wcześniej) zagrożenia i wynikające z nich ryzyka. Zaliczyć można do nich m.in. skażenia środowiska i katastrofy ekologiczne. Są to zagrożenia, które mogą spowodować bardzo duże szkody i z tego też względu naturalne jest, że człowiek szuka przed nimi ochrony. Taką ochronę mogą zaoferować firmy ubezpieczeniowe w postaci ubezpieczenia środowiskowego (określanego także jako ubezpieczenie ekologiczne).

2. Definicja szkody środowiskowej

Podstawą koncepcji ubezpieczeń środowiskowych jest pojęcie **szkody środowiskowej**. Jest ona skutkiem realizacji niebezpieczeństwa jako źródła ryzyka środowiskowego. Zdefiniowanie szkody środowiskowej nie jest łatwe. Pojęcie to nie jest jednolicie rozumiane ani w prawodawstwie, ani w literaturze przedmiotu. Stąd też można spotkać wiele różnych definicji tego pojęcia. Ponadto w literaturze przedmiotu pojęcie szkody środowiskowej bardzo często utożsamiane jest wyłącznie ze szkodą ekologiczną, co zdaniem autorki nie jest dostatecznie uzasadnione, gdyż szkoda środowiskowa jest pojęciem znacznie szerszym niż szkoda ekologiczna. Według autorki szkoda ekologiczna jest rodzajem szkody środowiskowej.

W polskim prawie cywilnym pojęcie **szkody** nie zostało ustawowo zdefiniowane. Jednak posługując się ujęciem nauk prawa cywilnego, można stwierdzić, że jest to każdy uszczerbek, którego doznał poszkodowany wbrew swojej woli. Na potrzeby ubezpieczeń szkody można podzielić na:

- *majątkowe* – ich konsekwencją jest strata, a więc zmniejszenie majątku poszkodowanego lub utracone korzyści,
- *niemajątkowe*, których konsekwencją jest naruszenie dóbr osobistych [3, s. 13].

Nieco inny podział należy zastosować w przypadku szkód spowodowanych zanieczyszczeniem środowiska, które to zanieczyszczenie może spowodować szkody w samym środowisku, a także szkody w środowisku człowieka. Dlatego też można zaproponować podział szkód środowiskowych na trzy składowe, a mianowicie: szkody ekologiczne, szkody zdrowotne (osobowe) i szkody majątkowe powstałe wskutek zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego. Podział ten prezentuje rys. 1.

Rys. 1. Podział szkód środowiskowych

Źródło: opracowanie własne.

Zaproponowany przez autorkę artykułu podział szkód środowiskowych wynika m.in. z tego, iż ze szkodami środowiskowymi wiążą się dwa rodzaje skutków, a mianowicie:

- skutki bezpośrednie,
- skutki pośrednie.

Skutki bezpośrednie takich szkód to takie, które powodują straty w samym środowisku naturalnym, mogące polegać na: negatywnych zmianach jakości powietrza, negatywnych zmianach jakościowych i ilościowych zasobów wodnych, pogorszeniu jakości gleb, spadku jakości zasobów biotycznych, spadku produktywności ekosystemów, pogorszeniu wartości estetycznych krajobrazu.

Oprócz skutków bezpośrednich z pojęciem tym wiążą się również *skutki pośrednie*, które są wywołane przez skutki bezpośrednie i występują w postaci strat gospodarczych i społecznych (np. spadek plonów na skutek zanieczyszczenia środowiska, straty finansowe spowodowane niemożliwością prowadzenia działalności gospodarczej, wzrost zachorowalności, pogorszenie warunków życia) [4, s. 19].

¹ Ekosystem – podstawowa funkcjonalna jednostka ekologiczna, obejmująca wszystkie organizmy zasiedlające dany obszar i tworzące układ biotyczny wraz z towarzyszącym mu środowiskiem abiotycznym.

² Mienie, dobytek, własności i prawa majątkowe.

Proponowany podział szkód środowiskowych może również uzasadnić to, iż szkodliwe oddziaływanie zanieczyszczeń w sposób bezpośredni lub pośredni ma wpływ na człowieka, ekosystemy oraz system nieożywiony. Bliżej to wyjaśnia poniższe zestawienie rodzajów oddziaływań.

1. Bezpośredni lub pośredni wpływ na istotę ludzką:
 - ludzkie zdrowie – zachorowalność i śmiertelność związana z zanieczyszczeniem,
 - inne aspekty, jak zapach, walory wizualne i estetyczne.
2. Wpływ na ekosystemy:
 - wpływ na bioróżnorodność, stabilność ekosystemów,
 - wpływ na ekonomiczną produktywność systemów ekologicznych (np. produktywność rolniczą, leśnictwo).
3. Wpływ na systemy nieożywione:
 - straty materialne,
 - wzrost kosztów produkcji [9, s. 133].

Jak już wspomniano, w literaturze przedmiotu można spotkać wiele definicji szkody środowiskowej, która z reguły utożsamiana jest wyłącznie ze szkodą ekologiczną i w ten sposób definiowana. W literaturze nie ma w zasadzie definicji, która obejmowałaby wszystkie składowe szkody, a mianowicie: szkodę ekologiczną, środowiskową szkodę zdrowotną i majątkową. Jednak w kontekście ubezpieczeń środowiskowych wydaje się słuszne jak najszersze rozumienie pojęcia szkody środowiskowej. Konieczność ta wynika z tego, iż ubezpieczenia tego rodzaju powinny obejmować skutki pośrednie zanieczyszczenia środowiska (szkody majątkowe i osobowe), a także szkody wyrządzone w samym środowisku.

W prawodawstwie polskim nie ma jednolitej rozumianej definicji pojęcia szkody środowiskowej. Ustawa Prawo ochrony środowiska [12] w zasadzie nie podaje definicji tego pojęcia. Określa ona natomiast w art. 323, iż „każdy, komu przez bezprawne oddziaływanie na środowisko bezpośrednio zagraża szkoda lub została mu wyrządzona szkoda, może żądać od podmiotu odpowiedzialnego za to zagrożenie lub naruszenie przywrócenia stanu zgodnego z prawem i podjęcia środków zapobiegawczych, w szczególności przez zamontowanie instalacji lub urządzeń zabezpieczających przed zagrożeniem lub naruszeniem; w razie gdy jest to niemożliwe lub nadmiernie utrudnione, może on żądać zaprzestania działalności powodującej to naruszenie lub zagrożenie”. Jednocześnie ustawa Prawo ochrony środowiska w sprawach odpowiedzialności za szkody środowiskowe odsyła do przepisów Kodeksu cywilnego (art. 322).

W polskim Kodeksie cywilnym pojęcie szkody nie jest definiowane. W języku potocznym za szkodę uważa się uszczerbek, jaki następuje w sferze interesów (głównie majątkowy) określonego podmiotu, z reguły bez woli danego podmiotu [7, s. 115]. Jednak tej definicji nie można zastosować w przypadku szkód środowiskowych, ponieważ, jak już wspomniano, szkody tego rodzaju obejmują nie tylko szkody majątkowe, ale także szkody osobowe oraz szkody w samym środowisku.

Na gruncie prawa polskiego przez szkodę środowiskową należy rozumieć zanieczyszczenie zasobów naturalnych będących przedmiotem użytkowania (eksploatacji), obejmujących ograniczenie prawa do korzystania z zasobów naturalnych wskutek zanieczyszczenia, związaną z tym utratę korzyści oraz przede wszystkim koszty środków prewencyjnych i przywrócenia zasobów naturalnych do stanu sprzed zanieczyszczenia [7, s. 117].

Również w literaturze przedmiotu spotyka się wiele różnych interpretacji tego pojęcia. Na szczególną uwagę zasługują przytoczone poniżej definicje:

B. Baranowska-Dutkiewicz szkodę ekologiczną określiła jako „negatywne skutki środowiskowe spowodowane nadmiernym zanieczyszczeniem komponentów środowiska: powietrza, wody i gleby lub zmianami w ekosystemach znajdujących się w zasięgu oddziaływania sprawcy” [1, s. 6].

M. Longchamps uważa, że szkoda ekologiczna to „każdy uszczerbek jaki doznaje interes powszechny i indywidualny na skutek obniżenia jakości środowiska” [6, s. 9].

Zdaniem J. Famielec „szkoda ekologiczna to rzeczowy wymiar utraty funkcji pełnionych przez środowisko przyrodnicze. Szkoda ekologiczna to następstwo naruszenia środowiska przyrodniczego, które prowadzi do uszczerbku czyjegoś mienia lub zdrowia, lub też uniemożliwia wykorzystanie rekreacyjnych walorów środowiska” [5].

Spośród przytoczonych definicji szkody ekologicznej, zdaniem autorki, żadnej nie można w pełni zaakceptować. Wynika to przede wszystkim z tego, że żadna z nich nie ujmuje szkody środowiskowej w najszerszym zakresie. W przypadku definicji zaproponowanej przez B. Baranowską-Dutkiewicz szkoda ta utożsamiana jest wyłącznie z negatywnymi skutkami dla środowiska, pominięte są natomiast pośrednie skutki zanieczyszczenia środowiska, czyli skutki występujące w postaci strat gospodarczych i społecznych. W przypadku definicji zaproponowanej przez M. Longchamps krytyka opiera się na tym, iż definicja ta wiąże szkodę wyłącznie z obniżeniem jakości środowiska i skutkami takiego stanu rzeczy, abstrahuje natomiast od tego, że interes powszechny i indywidualny może ponieść również straty w związku z naruszeniem równowagi przyrodniczej (np. w związku ze zmniejszeniem dostępności do zasobów przyrodniczych) [2, s. 23]. Również definicji zaproponowanej przez J. Famielec nie można w pełni zaakceptować. Wynika to z tego, iż definicja ta wiąże szkodę ekologiczną wyłącznie ze skutkami pośrednimi (szkodami majątkowymi i osobowymi spowodowanymi wskutek zanieczyszczenia środowiska), pomija natomiast negatywne skutki dla samego środowiska, które polegają na zniszczeniu lub naruszeniu dóbr o charakterze naturalnym, będących elementami lub komponentami środowiska.

Na podstawie analizy literatury przedmiotu (opierając się głównie na definicji B. Baranowskiej-Dutkiewicz) **szkodę środowiskową** można określać jako *negatywne skutki środowiskowe spowodowane zanieczyszczeniem komponentów środowiska (wody, powietrza i gleby), które spowodowały śmierć, wzrost zachorowalności, pogorszenie warunków życia, szkody majątkowe i niekorzystne zmiany w ekosystemach.*

3. Klasyfikacja szkód środowiskowych

Szkody środowiskowe mogą być klasyfikowane z różnych punktów widzenia. Klasyfikacje szkód środowiskowych przedstawiono na rys. 2.

Rys. 2. Klasyfikacja szkód środowiskowych

Źródło: opracowanie własne.

Pierwszym kryterium podziału szkód środowiskowych jest ich podział ze względu na bezpośrednie skutki realizacji niebezpieczeństwa ekologicznego. Wyróżnia się tu dwa rodzaje szkód:

- *szkody pierwotne*,
- *szkody wtórne*.

Za *szkodę pierwotną* uznaje się szkodę w środowisku spowodowaną w drodze emisji zanieczyszczenia, skażenia lub w inny sposób zaburzenia niewytwarzanych lub przetwarzanych przez człowieka gleby, powietrza i wód (szkoda ekologiczna) [8, s. 44]. Za *szkodę wtórną* uznaje się szkodę, która jest skutkiem zanieczyszczenia poszczególnych komponentów środowiska (czyli powstaje wskutek szkody pierwotnej), np. pogorszenie wartości estetycznych krajobrazu, spadek produktywności ekosystemów, szkody na ciele oraz majątkowe (czyli szkody osobowe i szkody majątkowe).

Drugim podziałem szkód środowiskowych jest ich podział z punktu widzenia możliwości pieniężnego pomiaru szkód:

- *szkody finansowe* – czyli szkody, które mogą być określone parametrami finansowymi, np. szkoda będąca skutkiem cofnięcia pozwolenia na pobór wody na cele technologiczne,
- *szkody niefinansowe* – czyli szkody, których nie można wyrazić w wartościach pieniężnych, np. szkoda będąca skutkiem zniszczenia estetyki krajobrazu czy wyginięcie gatunku [2, s. 24].

Szkody środowiskowe można również podzielić według kryterium ich ujawniania się. Z tego punktu widzenia wyróżnia się dwa rodzaje szkód:

- *szkody nadzwyczajne* (nagłe, żywiołowe), które są skutkiem zdarzeń o charakterze losowym,
- *szkody stopniowe* (przyszłe), które ujawniają się w dłuższym czasie.

Szkoda środowiskowa jest pojęciem istotnie różniącym się od szkody rozumianej w tradycyjnym ujęciu (szkody definiowanej na potrzeby tradycyjnych ubezpieczeń majątkowych). Wynika to przede wszystkim z tego, iż szkoda środowiskowa, a w szczególności szkoda ekologiczna, jest z reguły bardzo trudna do naprawienia (w zasadzie nie można, nie da się jej naprawić do końca). W przypadku tradycyjnych ubezpieczeń majątkowych szkoda to coś, co można naprawić, coś odwracalnego. Ponadto w przypadku szkody środowiskowej istnieją bardzo często problemy z ustaleniem podmiotów, które oprócz samego środowiska poniosły w wyniku zanieczyszczenia szkody. Szkodami zagrożeni są nie tylko bezpośredni sąsiedzi sprawcy szkody środowiskowej. Zagrożeni nimi mogą być również wszyscy mieszkańcy danej miejscowości, ludność całego państwa, na którego terytorium działa przedsiębiorstwo powodujące szkodę, a niekiedy nawet zagrożona szkodami może być społeczność międzynarodowa.

Szkoda środowiskowa zależy od wielu okoliczności i czynników, a na szczególną uwagę zasługują następujące determinanty szkody:

- wielkość zanieczyszczenia (mierzona najczęściej wartością stężeń substancji szkodliwych w określonym komponencie środowiska),
- rozległość zanieczyszczeń (mierzona obszarem lub biomasą poszkodowanych żywych elementów środowiska),
- czas trwania emisji zanieczyszczeń,
- charakter szkodliwego działania [1, s. 6].

Szkoda środowiskowa to zarówno zdarzenia losowe o charakterze nagłym, awaryjnym, jak i zdarzenia powolne (zanieczyszczenia stopniowe). Szkody te mogą podlegać ubezpieczeniu tylko wówczas, gdy istnieje możliwość wiarygodnego określenia przyczyny i sprawcy szkody. Automatycznie wykluczone jest pokrycie szkód, których nie można wymierzyć. Z tego też względu ubezpieczeniu tego rodzaju podlegają najczęściej zdarzenia nagłe, awaryjne. W przypadku tych zdarzeń ubezpieczyciele nie mają wątpliwości co do objęcia ich ubezpieczeniem, ponieważ łatwo ustalić zarówno sprawcę, jak i przyczynę szkody. W przypadku zdarzeń powolnych bardzo często istnieją trudności w ustaleniu ich sprawcy (są one efektem działania wielu sprawców) oraz przyczyny. Stąd też niezwykle rzadko są one przedmiotem ubezpieczenia.

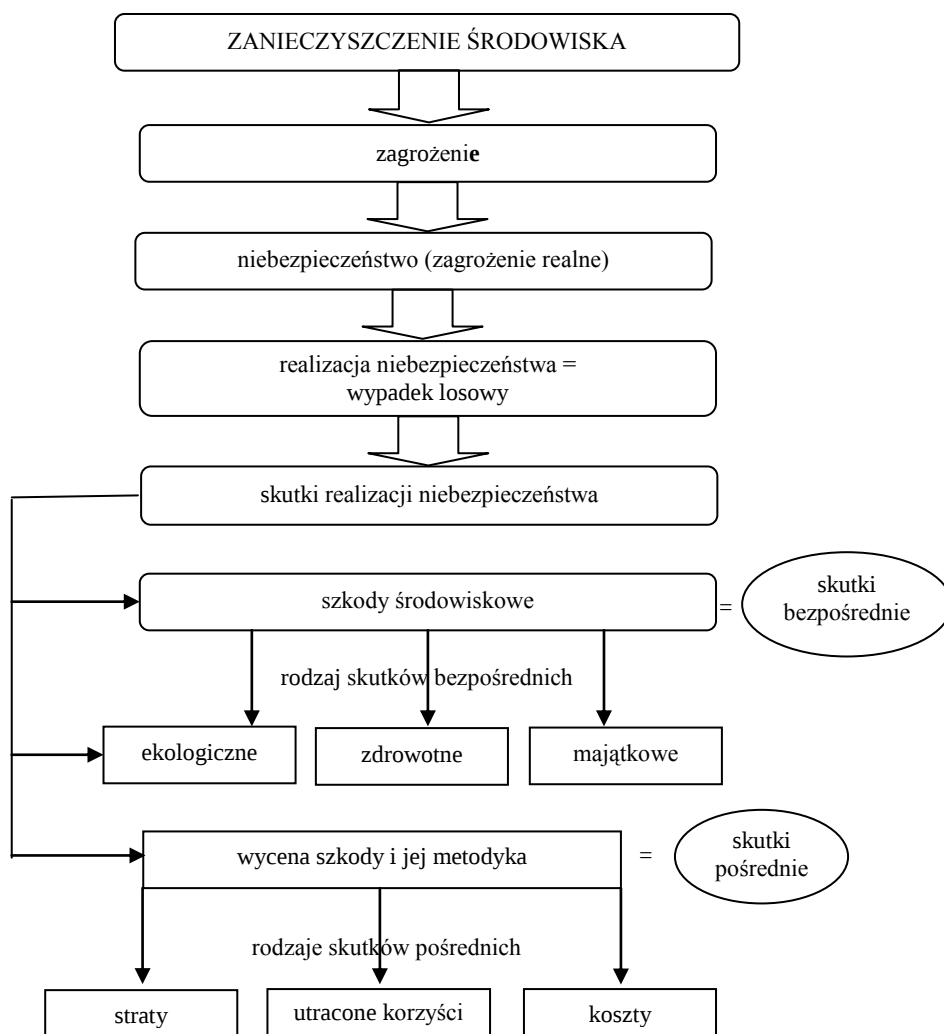
Szkody środowiskowe mogą mieć dwojaki charakter. Mogą być:

- *szkodami kumulacyjnymi* – wówczas niekorzystne efekty spowodowane zanieczyszczeniem środowiska ujawniają się dopiero po długotrwałym oddziaływaniu bodźców,
- *szkodami synergicznymi* – występującymi na skutek działania kilku bodźców; zgodnie z prawem synergii skutek jest większy niż suma konsekwencji działania każdego z nich z osobna [10].

Szkody środowiskowe są negatywnymi zjawiskami, które wynikają z zanieczyszczenia środowiska. Każda szkoda podlega wycenie, również szkody środowiskowe. W mierzeniu szkód środowiskowych uwzględnia się trzy podstawowe elementy skutków, a mianowicie:

- poniesione straty,
- utracone korzyści,
- koszty będące następstwem zdarzenia powodującego szkodę.

Podział ten prezentuje rys. 3.

Rys. 3. Szkoda środowiskowa i jej wycena

Źródło: opracowanie własne.

Wyceniając szkodę środowiskową, należy brać pod uwagę podział szkód środowiskowych na szkody ekologiczne, zdrowotne oraz majątkowe. Stąd też wycena wszystkich wspomnianych elementów musi być dokonana dla tych trzech rodzajów szkód.

Pierwszym elementem wyceny szkody środowiskowej są poniesione straty. W tradycyjnym ujęciu ze szkodami środowiskowymi utożsamia się negatywne skutki ekologiczne, zwane bezpośrednimi (np. zmiana jakości wody, bezproduktywne zużycie zasobów naturalnych). Oprócz nich występują skutki pośrednie. Te skutki występują w postaci:

- strat gospodarczych (np. spadek plonów na skutek zanieczyszczenia środowiska); straty te można rozpatrywać w ujęciu makroekonomicznym i mikroekonomicznym,
- strat społecznych, które należą do szkód trudnych do wymierzenia; są to głównie szkody w sferze zdrowia człowieka i jego warunków życia [10].

Drugim elementem są utracone korzyści. W wyniku zanieczyszczenia środowiska naturalnego niektóre jednostki prowadzące działalność gospodarczą polegającą na wykorzystaniu walorów środowiska naturalnego (np. turystyczne) nie mogą czerpać korzyści. Przykładem może być Hiszpania, gdy wskutek katastrofy tankowca „Prestige” (wyciek ropy z tankowca) zanieczyszczeniu uległy plaże Galicji, co w konsekwencji spowodowało olbrzymie straty podmiotów prowadzących działalność na tym terenie.

Ostatnim trzecim elementem składowym wyceny szkody są koszty będące następstwem zdarzenia powodującego szkodę. Bezpośrednia szkoda spowodowana pogorszeniem stanu zasobów naturalnych często sprowadza się do kosztów środków zabezpieczających oraz kosztów służących odtworzeniu stanu środowiska do stanu sprzed wystąpienia szkody (oczywiście w miarę możliwości). Warunki ubezpieczeń środowiskowych, których przedmiotem jest szkoda środowiskowa, z reguły przewidują pokrycie przez firmę ubezpieczeniową kosztów poniesionych na zapobieganie szkodzie bądź w przypadku jej wystąpienia na zapobieganie zwiększeniu się jej rozmiarów. Ponadto umowy przewidują także pokrycie kosztów poniesionych na odtworzenie stanu środowiska (*cost of reinstatement*).

Szkody środowiskowe są bardzo trudne, a niejednokrotnie niemożliwe do naprawienia. Stąd też najlepszym rozwiązaniem jest zapobieganie im. Wymaga to jednak podjęcia właściwych działań w momencie, gdy szkoda została zidentyfikowana jako zdarzenie o istotnym prawdopodobieństwie realizacji [11]. Bardzo istotne w tym zakresie jest stosowanie *procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym*, który pozwala na zidentyfikowanie ryzyka i podjęcie działań mogących jej zapobiec lub zminimalizować jej rozmiary.

4. Zakończenie

W celu zastosowania na dużą skalę ubezpieczeń środowiskowych konieczne jest sprecyzowanie pojęcia szkody środowiskowej. Zasadne wydaje się, zdaniem autorki, aby definicja ta rozumiana była szeroko, aby obejmowała nie tylko skutki pośrednie zanieczyszczenia środowiska, ale także skutki bezpośrednie, które najczęściej są pomijane w proponowanych definicjach. Zaproponowana typologia oraz definicja szkody środowiskowej wymagają przeprowadzenia dalszej dyskusji merytorycznej.

Literatura

- [1] Baranowska-Dutkiewicz B., *Problem ubezpieczeń ekologicznych na tle zagrożeń środowiskowych w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 1993 nr 1-2, s. 6.
- [2] Borys G., *Ryzyko ekologiczne i jego systematyka na gruncie teorii ubezpieczeniowej*, [w:] S. Czaja (red.), *Instrumenty rynkowe w ochronie środowiska*, Biblioteka „Ekonomia i Środowisko” nr 29, Jugowice-Wrocław 2002, s. 23.
- [3] Dmochowski S., *Ubezpieczenia majątkowe i osobowe*, PWE, Warszawa 1984.
- [4] Famielec J., Górka K., Mojżesz-Wlazły G., *Straty i korzyści ekologiczne*, [w:] K. Górka (red.), *Ekonomia ochrony środowiska naturalnego*, Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Kraków 1993, s. 19.
- [5] Famielec J., *Straty i korzyści ekologiczne w gospodarce narodowej*, PWN, Warszawa.
- [6] Longchamps M., *Odpowiedzialność za szkodę ekologiczną*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1986.
- [7] Maśniak D., *Ubezpieczenia ekologiczne*, Zakamycze, Kraków 2003.
- [8] Mołęda M., *Odpowiedzialność cywilna za szkodę w środowisku i jej ubezpieczenie*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 7-8, 2004, s. 44.
- [9] Śleszyński J., *Ekonomiczne problemy ochrony środowiska*, Wydawnictwo ARIES, Warszawa 2000, s. 133.
- [10] <http://www.ekologika.pl/modules.php?name=News&file=article&sid=97> (22. 05.2004).
- [11] <http://www.ekologika.pl/modules.php?name=News&file=article&sid=539> (30.07.2004).
- [12] Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, DzU 2001, nr 62, poz. 627.

ENVIRONMENTAL DAMAGE AND ITS INSURANCE

Summary

Business is still developing with the aspiration to get more and more benefits which can create a number of new impediments – particularly those which are unknown till now. They can cause different damages not only in the field of the people activity but also in the personal and financial area. That is why new instruments are implemented in all environment area in the whole world. Among those instruments the most popular is the environmental insurance.

Agnieszka Panasiewicz – dr, asystent w Katedrze Zarządzania Jakością i Środowiskiem Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu – Wydział w Jeleniej Górze.